

TÜRKİYEDE TARIMIN TEMEL SORUNLARI VE TARIM EKONOMİSİ

Prof. Dr. Oğuz Yurdakul¹

1. GİRİŞ

Türkiye'de tarım sektörü çalışan nüfusun yaklaşık yarısını istihdam etmektedir. GSMH'ya, dışsatıma yaptığı önemli katkılar bir yana bırakılsa dahi, sadece istihdam içindeki önemi nedeniyle, tarım sektörü, üzerinde önemle durulması ve sorunları üzerinde çok ciddi biçimde tartışılması gereken bir sektör durumundadır. Bu bildiri de tarım sektörünün temel sorunları özlü biçimde açıklanmış ve bu sorunların çözümünde Tarım Ekonomisi Bilim Dalının ve Tarım Ekonomistlerinin rolü vurgulanmıştır.

2. TÜRKİYE TARIMININ SORUNLARI

2.1. Tarımsal Kaynak Potansiyeli ve Kullanımına İlişkin Sorunlar

Ülkemizin büyük bölümünde kurak ve yarı kurak iklim egemendir. Bu nedenle tarımsal üretimimiz önemli ölçüde hava koşullarına bağlıdır. Bu durumda, yurdumuzda toprak kaynaklarından en iyi biçimde yararlanma ve tarımda entansitenin artırılması için girdilerin (tohum, gübre, ilaç, makine v.b) en iyi biçimde değerlendirilmesinde en güçlü faktör sulamadır. Ülkemizde ekonomik olarak sulanabilecek toplam arazi miktarı 8,5 milyon hektardır. Ancak halihazırda sulanan toplam arazimiz 4 milyon ha. dolayında olup, sulanabilir arazilerimizin ancak %43'ü sulanabilmektedir. Ülkemizde kuraklık nedeniyle her yıl 5,2 milyon ha. arazinin nadasa bırakılması zorunlu olmaktadır.

Türkiye'de işlemeye elverişli tarım arazilerinin %60'ında orta, şiddetli ve çok şiddetli derecelerde su erozyonu, %1,2'sinde rüzgar erozyonu sorunu vardır. Tarım arazilerin %10,9'unda (2.989.093 ha.) taşlılık sorunu, %7,5'inde (1.970.538 ha) drenaj sorunu, %3,2'sinde (833.405 ha.) çoraklık sorunu bulunmaktadır.

Tarım arazilerimiz genellikle arazi kullanma yeteneğine göre kullanılmamaktadır. İşlenmemesi gereken alanlar tarıma açılmış ve yanlış arazi kullanımının sonucu bu alanlarda erozyon hızlanmış ve en verimli üst topraklar yağışların ve akarsuların etkisiyle denizlere sürüklenmiş ya da

¹ Ç.Ü. Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, ADANA.

başka arazilerde yığılmıştır. İşlenebilir toprak potansiyeli 26,4 milyon ha. olduğu halde, son yıllarda bu amaçla kullanılan arazilerin toplamı 27,7 milyon hektardır.

Ülkemizde tarım arazilerinin yetenek sınıflarına uygun şekilde kullanılmamasının diğer örneklerinden biri de I,II ve III. sınıf verimli toprakların tarım dışı amaçlarla kullanılmasıdır. Sanayileşme ve kentleşme gibi nedenlerle verimli tarım arazilerinden çıkarılan çiftçi, tarımsal değeri düşük olan topraklara geçmekte, bir yandan değerli tarım alanları yitirilirken, diğer yandan daha az verimli alanları üretken hale getirmek için büyük yatırımlar ve yoğun emek gerekmektedir. Böylece tarım daha pahalı yapılır hale gelmektedir.

Türkiye'de aktif nüfusun %48,2'si (11,7 milyon) tarımda istihdam edilmektedir. Tarım sektöründe istihdam edilen nüfusun bu denli yoğun oluşu nedeniyle tarımsal aktif nüfus başına düşen toprak varlığı sadece 2,4 ha.'dır¹. Ayrıca tarım işletmeciliğinin doğal koşullara bağımlı olması, yıllık üretim sürecinde kullanılan işgücü yoğunluğunun mevsimlere göre değişmesi tarım işçilerinin büyük bir kesiminin sürekli gelir sağlamasına engel olmaktadır. Faal dönemlerde geçici ve mevsimlik işçi olarak çalışan kişiler yılın büyük bir bölümünü işsiz geçirmektedirler. Sürekli iş sahibi tarım işçileri ise genellikle düşük ücretle çalışmaktadırlar. Türkiye'de büyük bir gizli işsiz kitlesi vardır.

Tarımsal işgücünün ekonomik durumu ile ilgili sorunların başında gelir yetersizliği gelmektedir. Gelir düşüklüğü çeşitli nedenlerden kaynaklanmakla birlikte, bunların başında tarımsal işgücünün büyük kesimi için aile başına düşen ortalama tarımsal işletme büyüklüğünün çiftçi ailelerinin geçimini sağlamaya yetmeyecek kadar küçük olması gelmektedir.

Tarım işçileri diğer iş kollarında çalışanlar kadar ağır koşullar içinde çalışmalarına rağmen, tarım işçilerinin çalışma koşullarına ilişkin yasal düzenleme halen çok yetersizdir. Dolayısıyla tarım işçilerinin sağlık, iş güvenliği, iş ortamı gibi konuları yasal bir çerçeveye oturtulamamıştır.

Ülkemizde tarım işletmelerinin sayısında genel olarak bir artış eğilimi gözlenmektedir. Son tarım sayımı sonuçlarına göre tarım işletmelerinin sayısı yaklaşık 4 milyona ulaşmış, ortalama işletme büyüklüğü 1952 yılında 77,0 dekar iken 1991 yılı itibariyle 51,6 dekara kadar düşmüştür. Tarım işletmelerinin büyük bir bölümü küçük, çok parçalı ve arazi dağılımı dengesizdir.

1991 yılı itibariyle tarım işletmelerinin %67'si 50 dekardan daha az bir büyüklüğe sahiptir ve toplam işlenen arazinin %22,1'ini işlemektedirler. İşletmelerin %0,9'unu oluşturan 500 dekardan büyük işletmeler ise, işlenen arazinin %17,1'ini işlemektedirler.

Bu yapıda uzun dönemde herhangi bir iyileşmenin olmadığı aksine bozulmanın devam ettiği söylenebilir. Uzun dönemde küçük işletmelerin yoğunluğunda önemli bir değişme olmamıştır. Küçük işletmelerdeki gelir

¹ Bu değer Yunanistanda 4,2 ha, İspanya'da 13,0 ha, Fransa'da 14,4 hektardır

yetmezliği sermaye birikimi ve ileri teknolojiye uygun bir tarım tekniğinin uygulanmasını oldukça sınırlamaktadır. Mevcut işletmelerin büyük çoğunluğu, verimli işletilemeyen ve işletilmesine de olanak bulunmayan ve ancak çiftçi ailesine asgari bir geçim sağlayan işletmeler durumundadır(Talim,1993).

Türkiye'deki işletmeler arasında modern tarım tekniklerini uygulayan orta ve büyük işletme olarak nitelendirilebilecek işletmeler de bulunmaktadır. Bu işletmeler belirli bir gelir düzeyine sahip olmaları ve elverişli koşullar altında kredi ve üretim faktörü (Aruoba,1988) elde edebilmeleri, fiyat politikasından daha fazla yararlanabilmeleri nedeniyle belirli bir sermaye birikimine sahip olabilmektedirler. Bu durum, tarımda ikili (dual) bir yapının doğmasına neden olmaktadır.

Türkiye'de kiracılık veya ortakçılıkla arazi işletilmesinde yeterli yasal düzenleme bulunmamaktadır. Genelde bir yıl süreli ve sözlü anlaşmalara dayanan, yerel özellikler gösteren bu işlemecilik şekillerinde toprak sahibinin ileri sürdürüğü şartları karşı taraf kabul etmek zorunda kalmaktadır.

2.2. Tarım Sektörünün Finansman Sorunları

Ülkemizde tarım, hem sektör olarak, hem de sektörde yer alan ekonomik birimler olarak, önemli finansman sorunlarıyla karşı karşıyadır. Bu sorunların, genel olarak ekonomi politikası, özel olarak da tarım politikası amaçlarını gerçekleştirmek için aşılması mutlaka gereklidir.

Bir ülke ekonomisinde sektörlerarası ilişkiler oldukça karmaşık bir yapı ve özellik gösterir. Bu ilişkiler zamana da bağlı olarak önemli ölçüde değişikliğe uğrar. Örneğin tarım sektörü, gelişme süreci başlangıcında, gelişmenin, bir başka deyişle sanayileşmenin finansmanında, kaynak aktaran sektör olma görevini taşırken gelişmiş bir ekonomide hiç kimse böyle bir görevi tarım sektöründen beklememektedir. Tarımsal üretimin kendine özgü özellikleri nedeniyle, tarım sektörü desteğe ihtiyaç duymaktadır. Kuşkusuz desteklemede en önemli araçlar, tarımda sermaye birikiminin yavaş, doğal ve ekonomik risk ve belirsizliklere açık olması, işletme gelirlerinin önemli bölümünün işletmeci ve ailesinin geçinme harcamalarına gitmesi nedenleriyle oto finansman güçlükleri yüzünden dış finansman araçları olmaktadır. Konu Türkiye için daha da önemlidir. Çünkü ülke tarımındaki yapısal bozukluklar, üretim tekniğinin geriliği, verimliliğin görece olarak düşük oluşu, finansman sorunlarını daha da ağırlaştırmaktadır.

Sektörün bir bütün olarak finansmanında başlıca önemli araçlar olarak, sektöre verilen krediler, sektöre verilen sübvansiyonlar, sektörler arası fiyat ilişkileri ,vergi gibi mali politika araçları sayılabilir. Sektörün bir bütün olarak makro ölçekteki finansman sorunları şöyle sıralanabilir:

1) Sektör yeteri ölçüde kredilendirilmemektedir. 1992 yılında tarım sektörüne verilen krediler yaklaşık 25 trilyon TL olup toplam kredi hacmi içindeki payı %13 dolayındadır. Tarım sektörüne verilen krediler yetersiz

olduğu gibi verilen kredilerin vadelerine göre dağılımı da dengesizdir. Tarımsal yapının iyileştirilmesi, verimliliğin artırılması, eksik donanımların tamamlanması bakımından çok önemli olan uzun ve orta vadeli kredilerin payı çok düşüktür. Krediler aynı zamanda bölgesel olarak da dengesiz dağıtılmaktadır. Örneğin 1992 yılında Ziraat Bankası tarafından verilen kısa vadeli tarımsal kredinin %12,6'sı yalnızca Adana ilinde kullanılırken GAP illerini oluşturan 8 il toplamının payı ancak % 3,2'dir (Yurdakul ve ark., 1994).

2) Devletin tarım sektörüne yaptığı doğrudan ve dolaylı subvansiyonlar da sektörün finansmanında önemli rol oynar. Sübvansiyon miktarının ne kadar olduğunu saptamak oldukça zordur. Türkiye tarımsal üretim değerinin %45'ini kapsayacak şekilde yapılan bir çalışmada üreticiye verilen sübvansiyonlar araştırılmış, 1979-90 döneminde tarım sektöründe üreticiye verilen sübvansiyonların OECD ülkelerinin oldukça altında olduğu sonucuna varılmıştır (Kasnakoğlu,1993). Buradan Türkiye'de tarım sektörünün, diğer ülkelerde olduğu kadar, doğrudan ve dolaylı sübvansiyonlarla finanse edilmediği söylenebilir.

3) Sektörlerarası kaynak aktarımı da, bir sektörün finansmanında oldukça önemlidir. Örneğin tarım sektörü, yarattığı ekonomik değerleri, yine kendi sektörü içinde sermaye birikimi ya da otofinansman amacıyla kullanabilecekken, bu kaynakların farklı sektörlerin finansmanında kullanılması önemli sorunlar doğurur. Sektörlerarası kaynak aktarımında genellikle başvurulan gösterge iç ticaret hadleridir. Ülkemizde tarım sektörü 1970'den günümüze, 1975-77 dönemi hariç, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhinde olması nedeniyle, sanayi sektörüne önemli ölçüde kaynak aktararak, sanayi sektörünün finansmanına katkıda bulunmuştur. Net ticaret hadlerinin tarım aleyhine seyretmesinde sadece sanayi sektörü değil ticaret sektörü de yararlanır. 1985-90 döneminde net ticaret hadleri ortalama %65 dolayındadır. Bu tarım sektörünün sadece fiyatlar aracılığıyla her yıl örtülü biçimde %35 dolayında vergilendirildiği anlamına gelmektedir (Kip,1991).

Sorun sektör açısından böyle bir görünüm arz ederken, tarım işletmeleri açısından da durum benzerlik göstermektedir. Tarımsal üretimde, üretim dönemi boyunca işletmelerin yaptıkları harcamalarla elde ettikleri gelirlerin zaman bakımından uyumsuz olması, tarım işletmelerini üretim dönemi içinde nakit açığıyla karşı karşıya bırakmakta, bu açığın kapatılmasında işletme dışı finansman kaynaklarından yararlanması neredeyse zorunlu olmaktadır. Bundan başka ülkemizde, tarım işletmelerinin büyük bir çoğunluğunun küçük tarım işletmesi olduğu bilinmektedir. Bu nedenle işletmelerin büyük bir çoğunluğu, düşük gelir elde etmekte, sağlanan bu gelirin önemli bir kısmı işletmeci ve ailesinin geçim ve sosyal harcamalarına gitmekte, sonuçta düşük düzeyde tasarruf gerçekleşmekte, düşük tasarruf yada sermaye ile yeniden üretimde güçlükler ortaya çıkmakta, işletmelerin yapısında, verimlilik düzeylerinde önemli bir iyileşme gerçekleşmemektedir. Bu durum yaygın şekilde adlandırıldığı gibi, kısır döngü yada fasit daire halinde sürgit devam

etmektedir. Bu kısır döngünün kırılmasında, üreticilere yeter geliri sağlayacak, tarımsal verimliliği arttıracak yeterli ve etkin işleyen bir kredi kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır.

Tarım işletmelerinin finansman sorunları açısından değinilmesi gereken bir diğer önemli sorun da sermaye yapılarının bozukluğudur. İşletmelerin aktif sermaye bileşiminde, arazi ve araziye bağlı sermaye unsurlarının payının yüksek olduğu, buna karşılık, prodüktif işletme varlıklarının payının düşük olduğu bilinmektedir(Bülbül ve ark., 1990). Bileşimdeki bu dengesizlik, tarımsal üretimde başta verimlilik, rantabilite ve sermayenin devir hızı üzerinde olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Sermaye yapılarındaki bu bozukluğun giderilmesinde en önemli araç uygun koşullarda sağlanacak orta ve uzun vadeli kredilerdir. Oysa, tarım işletmelerinin kullandığı kredilerin neredeyse tamamı kısa vadeli kredilerdir.

Alınan kredinin önemli bir bölümünün teşkilatlanmamış kredi piyasasından sağlandığı, işletmelerin bu piyasaya daha yüksek oranda faiz ödedikleri bildirilmektedir(Bülbül ve ark., 1990).. Üreticileri maliyeti yüksek olan bu piyasaya iten nedenler olarak, ne pahasına olursa olsun nakit bulma zorunluluğu, teşkilatlanmış kaynakların sağladığı kredinin yetersiz oluşu, teminat ve benzeri formaliteleri yerine getirememeye nedenleri sayılabilir.

2.3. Girdi Kullanımı, Verimlilik ve Üretime İlişkin Sorunlar

Ülkemizde birim alana gübre tüketimi, dünya ortalamasının 2/3'ü düzeyindedir. İtalya'da 148, Yunanistan'da 174, Fransa'da 294 kg olan hektara tüketim, Türkiye'de 68 kg'dır. Tüketim yetersizliği yanında bir başka sorun da kullanım dengesizliğidir. Ekstansif koşullarda tarım yapılan bir çok alanda kullanım ortalamasının gerisinde kalırken, kimi bölgelerde de, ciddi çevresel sorunlara neden olacak aşırı kullanım söz konusudur(Gürbüz, 1993).

Türkiye'de tarım ilacı kullanımı tarımın entansifleşmesine paralel olarak sürekli artmıştır. Son yıl verilerine göre ülkemizde yılda etkili madde düzeyinde 12-13 bin ton ve preparat düzeyinde 45-50 bin ton ilaç tüketilmektedir. Hektara düşen etkili madde miktarı ise, yaklaşık 650 gramdır. Hektara düşen etkili madde miktarı komşularımıza ve gelişmiş ülkelere göre oldukça düşüktür(Gürbüz, 1993).

Ülkemizde 1963'de 50.844 olan traktör sayısı 1991'de 697.877'ye ulaşmış ise de traktör ekipmanlarındaki gelişmeler, bu düzeyde gerçekleşmemiştir. Bu durum, traktörden verimli şekilde yararlanmayı önlemektedir.

Sulama randımanı yaklaşık %47, toplam sulamaya açılan alanın, fiilen sulanan alana oranı anlamındaki sulama oranı ise %71,6 oranı ile

yetersizdir. Bu iki veri ile bağlantılı olarak, sulama etkinliği daha düşüktür(Gürbüz,1993).Sulamaya açılan alanlarda tarla içi geliştirme hizmetleri yeterli değildir.

Türkiye büyük bir tarımsal üretim potansiyeline sahiptir. Belli başlı bir çok ürünün üretiminde, özellikle 1960'lı yıllardan sonra, önemli artışlar belirlenmiştir.Bununla birlikte birçok üründe verim düzeyi düşük olup verimlilik artış hızı yetersizdir.Örneğin 1979-81 ile 1992 yılları arasında buğday verimimizin yıllık artış hızı (%1,1) dünya buğday veriminin yıllık artış hızının (%2,7) çok gerisinde olduğu belirlenmiştir.Verim düşüklüğü hayvansal üretim açısından da geçerlidir. Ülkemiz süt verimi açısından dünya ortalamasının %34'ünü, et verimi açısından da %67'sini ancak tutturduğu ortaya çıkmaktadır(Gürbüz, 1993).

Tarımsal üretimde verim düşüklüğünün nedenleri arasında üreticilerin bilinçsiz girdi kullanması, girdi fiyatlarının ürün fiyatlarına göre daha hızlı yükselmesi ve bunun da üreticilerin girdi kullanımını olumsuz yönde etkilemesi, üreticilerin girdi temininde güçlüklerle karşılaşması ve sulamanın yetersiz olması gibi nedenler sayılabilir.

2.4. Pazarlamaya İlişkin Sorunlar

Ülkemizde tarımsal üretimde önemli sayılabilecek gelişmeler sağlanmış olmakla birlikte, bu ürünlerin pazarlanması konusunda kaydedilen gelişmelerin yeterli olduğu söylenemez.

Ülkemizde üretimin yönlendirilmesinde halen iç ve dış pazar ihtiyaçları yeterince araştırılmamakta, buna uygun bir üretim planlaması yapılmamaktadır. Bu durum bazı yıllarda gereksiz üretim fazlalıklarının bazı yıllarda ise üretim yetersizliklerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Çeşit standartları ile dereceleme ve standardizasyon hizmetleri gelişmemiş olup bu durum özellikle ihraç ürünlerinde devamlı pazar elde edilememesi riskini artırmakta, pazarlamada ürün ve zaman kayıplarına neden olmakta ve tarıma dayalı sanayi açısından da istenilen nitelikte hammadde teminini güçleştirmektedir.

Çoğu çabuk bozulabilir nitelikte olan tarım ürünleri ve mamüllerinin tüketicilere uygun zaman ve nitelikte ulaştırılabilmesinde pazarlama organizasyonunun etkinliği büyük önem taşımaktadır. Bununla beraber, ülkemizde ürünün üreticiden tüketiciye ulaştırılmasında görev alan çeşitli kişi ve kuruluşların gerek sahip oldukları pazarlama olanaklarının yetersizliği, gerekse aralarındaki koordinasyon eksikliği pazarlamadaki etkinliği azaltmakta, bu durum dış pazarlara da yansyarak yerli ürünlerin rekabet şansını zayıflatmaktadır. Pazarlamada daha çok ileşitim, ulaşım, depolama ve işleme hizmetlerindeki yetersizliklerin neden olduğu bu durum, ürün ve zaman kayıplarına ek olarak pazarlama masraflarını , dolayısıyla da pazarlama marjlarını artırmaktadır.

Türkiye'de tarım ürünlerinin pazarlanması genellikle serbest piyasa koşullarında olmaktadır. Ancak, bir kısım ürünlerin fiyat ve pazar koşulları üzerine devletin izlediği politikalar önemle etkilidir. Daha çok destekleme ve garanti alımları şeklinde olan bu müdahaleler bir kısım ürünler piyasasına olumlu katkılar sağlamakla birlikte, bu politikalarda açıklık ve kararlılık görülmemekte, bazen iç ve dış piyasalarla uyumlu olmayan kararlar alınıp uygulanabilmektedir.

Dağınık ve çok sayıda olan küçük üreticilerin pazara arz oranları, dolayısıyla gelir yetersizliği sorunu bulunmaktadır. Bu durum üreticilerin pazarla olan bütünleşmelerini engellemekte, tarımda ekonomik ve mesleki örgütlenmeyi güçleştirmekte ve her üreticinin ürününü kendisi pazarlama yoluna gitmesi maliyetleri artırmaktadır.

Dışsatımda da organizasyon yetersizliği, bürokratik işlem çokluğu sorunları olup, dışsatım daha çok özel kişiler tarafından yapılmaktadır ve uzmanlaşma yetersiz düzeydedir. Varolan dışsatımcı firmalar ve kooperatifler arasında ise yine bir koordinasyon yetersizliği bulunmaktadır. Bu durum zaman zaman ihracatçılarımız arasında rekabete, dolayısıyla gelir ve güven kayıplarına neden olmaktadır.

2.5. Örgütlenme Yapısına İlişkin Sorunlar

Türkiye'de tarım kesiminin örgütlenme yapısına bakıldığında tarıma hizmet veren çok sayıda kurum ve kuruluşun olduğu görülmektedir. Bunlar; kırsal kesime altyapı ve hizmet sağlayan kamu ve özel sektör kuruluşları, tarıma finansman sağlayan kuruluşlar, çiftçilere girdi ve hizmet sağlayan özel kuruluşlar, ekonomik ve sosyal amaçlı çiftçi kuruluşları ve devlet kuruluşu olmayan mesleki kuruluşlardır(Özçelik, 1992).

Tarıma hizmet amaçlı çok sayıda örgüt bulunmakla beraber bunlardan üretici örgütlerini kooperatifler ve kooperatifler dışında sivil çiftçi örgütleri şeklinde iki grup altında toplayabiliriz.

Türkiye'nin çiftçi örgütlerinin genel olarak dağınık ve etkisiz bir yapıda olduğu görülmektedir. Gerek kırsal altyapı hizmetleri götüren kurumsal yapı, gerek üreticiler tarafından oluşturulan ve bir baskı grubu özelliğini taşıyan üretici örgütleri ve gerekse tarımsal amaçlı kooperatifler işlevlerini etkin bir şekilde sürdürebilecek nitelik ve nicelikte bulunmamaktadır. Böyle bir yapının tarım kesiminde beklenen yararları sağlayamaması, dolayısıyla ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkilemesi kaçınılmaz görülmektedir.

Türkiye'de genelde sivil örgütlenme düzeyi düşük olduğu gibi, özellikle kırsal kesim, çok ihtiyacı olduğu halde, örgütlenmeye yabancı kalmıştır. Özellikle iklim ve piyasa koşullarından geniş ölçüde etkilenen tarım kesimi üretim, kredi ve pazarlama konularında kooperatif eliyle örgütlenmeye ihtiyaç göstermektedir. Bununla beraber ülkemizde varolan

tarımsal amaçlı kooperatifler kooperatifçilik ilkelerinden uzak olarak faaliyet gösteren, çiftçi-kooperatif organik bağıni oluşturamamış, kamu kurumu niteliğine bürünen birer kuruluş olma özelliğini sürdürmektedirler.

Türkiye'de, kooperatifler dışında yer alan ekonomik-sosyal amaçlı ve aynı zamanda baskı grubu niteliğinde olan kuruluşların başında Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği gelmektedir. Ancak bir meslek kuruluşu olan Ziraat Odaları ve Birliğinin istenilen güce ve etkinliğe sahip olduğu söylenemez. Tarım politikaları, Ziraat Odalarından kalkınmada yararlanmayı ve kamu kuruluşları ile Ziraat Odaları işbirliğini hiç bir zaman ön plana almadığından Ziraat Odaları kendinden beklenenleri yerine getirememişlerdir. Üye katılımının yetersizliği nedeniyle ekonomik ve siyasi bakımdan istenilen düzeyde gelişemeyen Ziraat Odaları, tarım politikalarının oluşturulmasında baskı unsuru olma özelliğini yitirmektedir. Ayrıca yasal statüsünün eskimiş, Anayasa ve kendi yasası ile çok sınırlamalara muhatap ve günün ihtiyaçlarına cevap veremez duruma gelmiş olması da diğer önemli bir sorundur(Karacan, 1992).

2.6. Eğitim ve Yayım İlişkin Sorunlar

Tarımsal ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasında nüfusun miktar ve niteliği önemli etmenlerdir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızının yüksekliği ve nitelikli eleman sayısındaki yetersizlikler, her yaştaki birey için eğitim hizmetlerinin sunulmasını zorunlu kılmaktadır. Buna bağlı olarak kırsal alanda yaşayanların kentsel alanda yaşayanlara oranla genel eğitim hizmetlerinden yararlanma olanaklarının daha düşük olması bu kesimde yaşayan bireylere sözkonusu hizmetlerin, örgün ve yaygın eğitim yoluyla ulaştırılmasını daha da önemli hale getirmektedir.

Ülkenin tarımsal potansiyelinin harekete geçirilerek bunun kalkınma çabaları doğrultusunda değerlendirilmesi için, tarım kesimine hizmet sunmakla görevli teknik elemanların yeter sayıda ve nitelikli olması gerekmektedir. Ancak ülkemizde bir yandan çok sayıda fakülte açılması ve bunların genellikle altyapısı tamamlamadan eğitim-öğretime başlamaları ve diğer yandan öğrenci kontenjanlarının artırılması nedeniyle nitelikli ziraat mühendisi yetiştirmede önemli olumsuzluklara neden olmaktadır.

Ziraat fakültelerine kaydolan öğrencilerin büyük kısmının rastlantı sonucu bu fakülteleri seçmeleri(Güngör,1990) ve mezunların iş bulmadaki zorlukları, öğrencilerin mesleğe olan ilgilerini azaltmakta ve başarıyı düşürmektedir.

Ülkemizde tarımsal yayım hizmetleri Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Bakanlık yayım hizmetlerini sunmada Eğitim ve Ziyaret Sistemi yaklaşımını esas almıştır. Kısaca TYUAP diye belirtilen ve Dünya Bankası'nın da desteğiyle ilk olarak 1984-1993 yılları arasında 18 ilde uygulanan Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesi ile bugün ülkemiz illerinin yarısından fazlasına projeli olarak yayım hizmetinin

ulaştırması sağlanmaktadır. Diğer illerin ise zamanla proje kapsamına dahil edilmesi öngörülmektedir.

Türkiye, büyük yüzölçüme sahip olması nedeniyle, farklı iklim koşulları ve farklı tarımsal üretim sistemlerinin egemen olduğu alanlara sahiptir. Ayrıca kültürel farklılıklar da vardır. Bu durum ülkedeki tüm üreticilere tek bir yayım stratejisi ve metodolojisi ile ulaşmayı güçleştirmektedir. Ayrıca bugüne değin yürütülen yayım çalışmalarında temel konu üretim tekniklerini geliştirme üzerine kurulmuştur. İşletme ekonomisine yönelik konular ihmal edilmiştir.

Ülkemizde yayıma ayrılan kaynak yetersizdir. Ayrıca ayrılan kaynakların etkin ve rasyonel olarak kullanıldığı da söylenemez (Taluğ ve ark., 1989)

Yayım elemanlarının bölge veya illere dağılımında önemli dengesizlikler vardır. Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesindeki eleman yetersizliği belirgindir.

Yayım elemanlarının eğitim-öğretim döneminde aldıkları yayımcılık niteliğini geliştirici dersler yetersizdir.

2.7. Tarıma Yönelik Kamu Politikalarına İlişkin Sorunlar

Dünyada tarım kesimine yönelik destekleme uygulamalarında kullanılan araçları genel olarak dört grup altında toplayabiliriz. Bunlardan birincisi üretici eline geçen fiyatları etkilemeye yönelik pazar fiyatı desteği, ikincisi doğal afet ve zarar ödemeleri, birim başına yapılan yardımlar, stoklama yardımları gibi doğrudan gelir desteği, üçüncüsü üreticilerin üretim masraflarını azaltıcı etkiye sahip dolaylı gelir desteği araçlarıdır. Başlıcaları girdi sübvansiyonları, ayrıcalıklı kredi, sigortalama ve depolamadır. Dördüncü ve son grup olarak tarımsal araştırma, eğitim ve yayım, kontrol hizmetleri, tarımsal yapıları iyileştirmeye yönelik önlemler, bölgesel kalkınma planları, işleme ve pazarlamaya yönelik önlemler gibi tarımsal yapıyı iyileştirmeye dolayısıyla, tarım kesimi genelinde maliyetleri azaltıcı etkiye sahip diğer destekler başlığı altında toplayabileceğimiz önlemleri sayabiliriz (Ören, 1994).

Türkiye ekonomisinde tarıma yönelik kamu politikaları, ağırlıklarında ve kapsamlarında yıldan yıla önemli değişiklik olmakla beraber, sözü edilen destekleme araçlarından genelde doğrudan gelir desteği olarak ifade edebileceğimiz önlemler dışındaki üç grup araçla yürütüldüğü söylenebilir (Ören, 1994).

Türkiye'de tarım kesiminde uzun vadede verimliliği artırıcı, maliyetleri düşürücü birtakım uygulamalara karşın tarımsal yapıyı, özellikle işletme bazında, iyileştirmeye yönelik iyi organize edilmiş ve kurumsal nitelikteki önlemlerin yeterince alındığı söylenemez. Tarımsal yapıya ilişkin mevcut uygulamalar daha çok bölge ve ova bazında, toprak-su kaynaklarının iyileştirilmesine yönelik önlemler şeklinde olmaktadır.

Türkiye'de tarıma yönelik kamu politikası önlemlerinin başlıca iki araçta yoğunluk kazandığı söylenebilir. Bu araçların birincisi ve en önemlisi pazarlama sürecinde uygulanan destekleme ve garanti fiyat uygulaması, ikincisi ise üretim sürecinde uygulanan ve üretimde kullanılan girdilere sübvansiyon verilmesi şeklinde olmaktadır(Ören,1994).

Ülkemizde fiyatlar yoluyla desteklenen ürünlerin üretim, istihdam, hammadde, dışsatım ve tüketim gibi yönlerden ekonomi içerisinde belirli bir ağırlığının olması gerekliliği önemle vurgulanırken destekleme kapsamındaki ürün sayısı bir yıldan diğer yıla iki katın üzerinde bir artış gösterebilmektedir. Diğer taraftan, destekleme kapsamındaki ürünlerin fiyat düzeyleri ve ürünlerarası fiyat ilişkileri konusunda da belirli bir kararlılık görülmemektedir. Bu da üretimde bazen birkaç yıl üstüste devam eden kararsızlıklara neden olmaktadır. Bu şekilde tespit edilen fiyatlar, değişik zamanlarda, hatta bir kısım ürünlerde piyasanın açılacağı gün ilan edilmektedir. Bu nedenle üreticiler ürünler arası fiyat avantajlarını önceden görememekte, alternatif ürünlere kayma olanağı bulamamaktadırlar. Böylece üretim bileşimi hedefleri gerçekleştirilememekte ve geçmiş yıllarda olduğu gibi bir yanda tütün ve çayda olduğu gibi pazarlanamayan stoklar, diğer yanda pirinç ve yağlı tohumlarda olduğu gibi üretim açıkları meydana gelmektedir. Oluşan üretim fazlalıkları dışsatım olanaklarını zorlarken, üretim açıkları da dışalım zorunlu kılmaktadır.

Destekleme ve garanti fiyatı uygulamasında görülen kararsız gelişim üretim girdilerine verilen sübvansiyonlar konusunda da görülmektedir. Bu durum ülkemizde gerek fiyatlar yoluyla gerekse girdiler yoluyla tarım kesiminin desteklenmesindeki amacın kesin ve açık bir şekilde ortaya konulmadığını ve sağlanacak destek düzeyine daha çok günün ekonomik ve siyasi koşullarına göre karar verildiğini göstermektedir.

Ülkemizde uygulanan destekleme programlarının olumsuz sonuçlarının bir kısmı örgütlenme yapısı ile yakından ilgilidir. Öncelikle destekleme fiyatlarının tespit ve ilanı konusundaki kararlar üzerine genellikle birbirlerinden bağımsız organlar etkili olmakta ve yine birbirlerinden bağımsız kuruluşlarca yürütülmektedir. Dolayısıyla, faaliyetlerin planlanma ve uygulanma açısından bütünlüğü sağlamamaktadır.

Destekleme programları için gerekli finansmanın kurumsal bir bazda sağlanması mümkün olamamaktadır. T.C. Merkez Bankası kaynaklarına başvurma gereği ülke ekonomisi açısından sakıncalar doğurmaktadır. Ayrıca, TSKB'nin yaptığı alımların finansmanı için T.C Ziraat Bankasınca sağlanan krediler yetersiz kaldığında, ürün bedelleri zamanında ödenememektedir. Diğer taraftan, destekleme kapsamında alımı yapılan ürünlerin ve onlardan üretilen mamüllerin satışından elde edilen gelirlerin tekrar destekleme alımlarında kullanılabilmesi olanağı, bu kuruluşların içerisinde buldukları finansman sıkıntısı nedeniyle oldukça güçtür.

3.MEVcut TARIMSAL Sorunların ÇÖZÜMÜNDE TARIM EKONOMİSTLERİNİN ROLÜ

Türkiye tarımında, önceki bölümlerde başlıcaları özet olarak verilen, pek çok teknik ve ekonomik nitelikte sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunların çözümünde tarımın farklı alanlarında yetişmiş ve bir bölümü uzmanlaşmış Ziraat Mühendislerine önemli görevler düşmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan Türkiye'de, diğer tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, tarımın sorunları, genelde, teknik sorunlar olarak algılanmış bu sorunlar için çözümler üretilmeye ve bu çözümleri uygulamaya aktaracak kurumlar oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu tür bir yaklaşım, gelişmenin ilk aşamalarında son derece doğaldır. Türkiye'de de 1970'lere kadar bu tür bir yaklaşımı doğal görmek olasıdır. Gelişmenin ilk aşamalarında tarımın teknik sorunlarının ağırlık taşımasının ana nedenleri; ülkelerdeki üretim yetersizliği, verimliliğin düşük oluşu ve doğal kaynaklardan henüz yeterince yararlanılamamasıdır. Bu nedenle toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi, yüksek verimli çeşitlerin araştırılması, girdi kullanımına yönelik araştırmalar ve bunlara ilişkin bulguların yayımı ve tüm bu çalışmaları yapacak araştırma ve uygulama kuruluşlarının oluşturulması, ülkeler için birinci öncelikli konular olmaktadır. Bu dönemde ekonomik sorunlar, örneğin pazarlama sistemlerinin geliştirilmesi, standardizasyon, tarımda ekonomik ve mesleki örgütlenmeler, kırsal planlama, dış talebin incelenmesi, tarımsal yapının uygun kurumsal önlemlerle iyileştirilmesi, tarımda sektör içi ve sektörler arası gelir dengesizliğinin azaltılmasına yönelik uygun tarım politikalarının geliştirilmesi vb sorunlar ikinci plana atılmaktadır. Ancak, ülkeler geliştikçe tarımın temel sorunları çözümlenmekte ya da süreklilik arzeden bu sorunları çözebilecek nitelikte elemanlar yetişmiş ve kurumlar oluşturulmuş olduğu için teknik sorunlar giderek önemini yitirmekte, yerini ekonomik nitelikli sorunlar almaktadır. Türkiye bu ikinci aşamaya, özellikle 1980'li yıllarda tam olarak girmiştir. Bugün tarımın sorunları denince, hemen her kesimde, öncelikle ekonomik sorunlar akla gelmektedir. Bu durum tarım ekonomistlerinin önemini büyük ölçüde artırmaktadır. Ancak bu konuda Ülkemizde temel bazı yanlışlıkların yapıldığı görülmektedir. Bu temel yanlışlıkların en önemlisi, tarımla ilgili politikalar oluştururken ve bunlar uygulanırken tarımın kendine özgü yapısı ve olayların ekonomik boyutu dikkate alınmadan hareket edilmesidir. Karar alıcı bir kişinin, tarım sektöründe bir karar alırken, çok iyi iktisat bilgisine sahip olması, doğru karar için tek başına yeterli değildir. Bunun yanı sıra bu bilginin tarıma uyarlanması hakkında da yeterli tarımsal bilgiye sahip olması gerekir. Her ikisi bir arada bulunmadan yapılacak çalışmalarda ve alınacak kararlarda önemli yanlışlıklara düşülmesi kaçınılmazdır. Ancak Türkiye'de iyi yetişmiş ve mutlaka çok değerli bilgilere sahip pür ekonomistlerin, tarımın kendine özgü koşullarını dikkate almadan makro düzeyde araştırmalar yürüttüğü ve

bunlara dayalı olarak politik kararların alındığı görülebilmektedir. Bu nedenle, tarım sektöründe, en üst düzeyde politika belirleme aşamasından en alt düzeyde uygulama aşamasına kadar tüm tarımsal kuruluşlarda (Bakanlık merkez örgütü, il ve ilçe örgütleri, araştırma kuruluşları) hem tarımın kendine özgü koşullarını hem de ekonomik kuramları bilen elemanların, yani tarım ekonomistlerinin, yeterli düzeyde istihdam edilmeleri sorunların azaltılmasında, doğrudan ya da dolaylı, çok önemli katkılar sağlayacaktır.

Tarımsal sorunlarımız; teknik, ekonomik, sosyal ve yasal boyutları ile son derece karmaşık bir yapıdadır. Bu özellik sorunların çözümü için gerçekleştirilecek çabaların da çok yönlü ve çok sayıda farklı uzmanlık alanıyla ilgili olmasını gerektirmektedir. Ancak sorunların bir bütün olarak ele alınmaması, tarihsel, sosyal ve ekonomik düzlemde değerlendirilmemesi, çözüm çabaları tek başına ilgili olduğu alanda başarılı olsa bile, sektörün bütünü için etkili ve köklü olamamasına yol açmaktadır. Bu noktada tarım ekonomistleri önemli görevler üstlenebilir, eksiklikleri giderebilir, çabaların etkili ve kalıcı olmasına katkıda bulunabilir. Tarım Ekonomisi Bilimi, doğası gereği, çok sayıda bilim dalıyla ilişkili, onların bulgu ve yöntemlerinden yararlanan, olayları daha geniş perspektif ile ele alan, parça-bütün ilişkilerini en iyi şekilde değerlendirebilen bir bilimdir. İyi bir tarım ekonomisti disiplinler arası çalışmalara yatkındır. Farklı disiplinlerden uzmanlarla çalışırken onların bulgu ve yorumlarından yararlanır, sentezler, çalışmalarını koordine eder, olayın bütünselliğini kaybetmeden çalışmalarını doğru hedeflere, doğru araçlarla yönlendirerek çözümlerin etkili ve kalıcı olmasına katkıda bulunur. Günümüzün karmaşık sorunlarının çözümünde sistem yaklaşımının, çok disiplinli ve disiplinler arası işbirliğine dayanan çalışmaların dışında etkin bir yol yoktur. Bu nedenle tarım ekonomistleri karar almaya yarayacak temel verilerin toplanmasından karar mekanizmalarına kadar her aşamada etkin bir şekilde yer almalıdır. Bunun için herşeyden önce tarım ekonomisinin ülke genelinde hakettiği yere yükseltilmesi, etkin ve söz sahibi kılınması, var olan saygınlığının çok daha yukarıya çıkarılması gerekmektedir.

Tarım ekonomistlerinin önemli rol üstlenebileceği ve katkıda bulunabileceği önemli bir konu da çevre sorunlarıdır. Bilindiği gibi günümüzde toplumlar tükenebilir doğal kaynakların bilinçsiz kullanımına, kirletilmesine ve tüketilmesine karşı çok duyarlı hale gelmişlerdir. Tarımsal üretim doğaya bağlı ve doğa ile iç içe olduğundan bir yandan çevre sorunlarından en çok etkilenen, diğer yandan da bilinçsiz üretimle çevre sorunlarına yol açabilen bir sektör durumundadır. Tarım ekonomistleri, bilinçli kaynak kullanım politikaları üreterek, doğal kaynakların sömürülmeksizin, verimliliğini de koruyarak, sürekliliğini sağlamaya katkıda bulunabilir. Doğa, insan, üretim arasındaki ilişkilerde dengeleri sağlayabilir ve tarımsal üretimin bu yönde sevk ve idare edilmesine önemli katkılarda bulunabilir.

Tarımsal yayım çalışmalarında tarım ekonomisi temel konulardan birisi olmalıdır. Özellikle üretimin pazara dönük hale gelmesi, üreticilerin

teknik konular yanında ekonomik nitelikli konulara olan ilgisini de artırmıştır. Bu nedenle kaynakların etkin kullanımı için işletme planlaması, yatırım kararlarının alınması, finansman sorunlarının çözümü, hasat sonrası işlemler ve pazarda etkinlik sağlanması gibi konular özellikle entansif tarım yapan üreticiler için artık bir gerekliliktir. Bunun için il ve ilçe düzeyinde tarım ekonomisi konu uzmanlarının görev almaları büyük önem taşımaktadır. Böylece üreticilerin belirtilen konularda bilgilendirilmeleri sağlanmış olacaktır.

Araştırmalarda ekonomik yararlığa yeterince önemin verilmediği ülkemizde, araştırma bulgularının ekonomik analizinin yapılarak, eski yöntemle göre bir avantaj sağlanması halinde yayım birimlerine ulaştırılması önemlidir. Bu nedenle özellikle araştırma enstitülerinde bir "ekonomik analiz birimi"nin oluşturulması ve bu birimlerde, almış olduğu eğitim nedeniyle, tarım ekonomistlerinin görev yapmalarının sağlanması gereklidir(Özçatalbaş,1994).

Tarım ekonomistleri özel sektör kuruluşlarında da büyük hizmetler verecek potansiyele sahiptir. Kamuda istihdam olanaklarının son derece azaldığı dikkate alınarak tarım ekonomistlerinin özel sektör kuruluşlarının istediği bilgilerle donatılması ve bunun için de mevcut eğitim sisteminin yeni baştan ele alınmasında yarar vardır.

KAYNAKLAR

Aruoba,Ç.,1988. Tarımsal Teknolojinin Değişmesinin Gelir Dağılımına Etkisi.Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000). Yurt Yayınları No 18. Türkiye Araştırmalar Dizisi No 17. Yurt Yayınevi, Ankara.

Bülbül,M. ve Ark.,1990. Türkiye'de Tarım İşletmelerinin Sermaye Durumu ve Kredi Kullanımı. Türkiye Ziraat Mühendisliği 3. Teknik Kongresi. TOMMB ZMO Yayını, Ankara.

Güngör,Y.,1993. Tarımsal Yüksek Öğretimin Bugünü. Türkiye Ziraat Mühendisliği 3. Teknik Kongresi. TOMMB ZMO Yayını, Ankara.

Gürbüz, M.,1993. Türkiye Tarımı 1993. TMMOB ZMO, Ankara.

Karacan, A.R.,1992. Tarım Sektöründe Kooperatif Dışı Örgütlenme. 2000'li Yıllara Doğru Türkiye Tarımı. TOMMB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara.

Kasnakoğlu, H.,1993. Türkiye ve OECD'de Üretici ve Tüketici Sübvansiyonları. Tarımsal Destekleme Politikaları. TOMMB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara.

Kıp, E.,1991. Tarım Ürünleri İç ve Dış Piyasalarındaki Gelişmeler. 1980-1990 Türkiye Tarımı Sempozyumu. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları: 1991/2,Ankara.

Ören, N.,1994. Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikası Uygulamaları ve Bu Uygulamalar Sonucu Ortaya Çıkan Üretici ve Tüketici Transferleri ve Bunun Çukurova Tarımına Etkileri. Ç.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Adana.

Özçatalbaş, O.,1994. GAP Bölgesinde (Şanlıurfa'da) Tarımsal Yayım Analizi ve Etkin Bir Yayım Çalışması İçin Gerekli Koşulların Saptanması Üzerine Bir Araştırma. Ç.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Adana

Özçelik, Ü.,1992. Türkiye'de Çiftçi Organizasyonlarına Genel Bakış. Çiftçi ve Köy Dünyası Dergisi. TZOB Yayınları, Sayı 73, Ankara.

Talim,M.,1991. Tarımda Yapısal Değişim. 1980-1990 Türkiye Tarımı Sempozyumu. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları: 1991/2,Ankara.

Taluğ,C. ve Ark.,1989. Türkiye'de Tarımsal Yayım Hizmetleri, Sorunlar ve Öneriler. Türkiye Ziraat Mühendisliği 3. Teknik Kongresi. TOMMB ZMO Yayını, Ankara

Yurdakul ve Ark.,1994. GAP Alanındaki Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi; Kısa, Orta ve Uzun Vadedeki Kredi İhtiyacının Belirlenmesi. TÜBİTAK- TOAG 870 No'lu Proje Raporları, Ankara.